

MI A KÖZÖS A COVID-19-BEN ÉS A MAGÁNJOGI DEFINÍCIÓS PROBLÉMÁKBAN?

Absztrakt

2019 decemberében a kínai Vuhanban vírusos tüdőgyulladás ütötte fel a fejét, mely hamarosan a világ valamennyi országában elterjedt. A vírusos megbetegedés Covid-19 néven vált ismertté. A betegség terjedésével párhuzamosan a sajtó részéről megkezdődött az ezzel kapcsolatos egészségügyi hatások, társadalmi és szociális következmények kommunikálása, ugyanakkor kevesebb szó esik a vírus jogi jelentőségéről. Cikkem célja e joghézag kitöltése.¹

Kulcsszavak: Covid-19, pandémia, vis maior, fogalommeghatározás, szerződésszegés, vis maior klauzula, de lege ferenda

BEVEZETÉS

A válasz röviden: vis maior.

Egészségügyi kockázatok, utazási korlátozások, oltási hajlandósággal kapcsolatban felmerülő viták. Néhány olyan téma, melyekkel napi szinten találkozunk a médiában. Ugyanakkor, a Covid-19 pandémia vonatkozásában egyre gyakrabban hallani magánjogi jogviszonyokban a szerződésszegő fél részéről a vis maiorra történő hivatkozást.

A 2019-ben kitört pandémia kétségkívül valamennyi jogterületre hatást gyakorol, jogalkalmazási nehézségeket okoz, változásokat indukál. Ezek a következmények, a vis maior és az előreláthatóság, elvárhatóság problémájának értelmezése kiemelkedő szerepet fog játszani a pandémia okozta szerződésszegéseknél.

Mint azt cikkem címe is mutatja, elsődlegesen a polgári jog, azon belül is a kötelmi jog területére fókuszálok. Vizsgálatom keresztüztüében az a kérdés áll, hogy vajon minősülhet-e vis maiornak a Covid-19, lehet-e rá eredményesen hivatkozni szerződésszegés esetén?

Néhány fontos kérdés, melyre választ szeretnék adni kutatásommal: Hogyan definiálható a vis maior fogalma és tartalma? Minősíthető-e ennek tükrében vis maiornak a Covid-19 pandémia? Milyen gyakorlati megoldásokat volna érdemes kimunkálni a jogviták és jogbizonytalan helyzetek elkerülése érdekében?

Célom a definíciós problémák áttekintését követően egy lehetséges megoldási javaslat felvázolása.

Sajnálatos módon a pandémia életünk valamennyi területét átfogja. A jogászoknak, mint a „társadalom mérnökeinek” kiemelt felelősségük van a jogbiztonság megteremtésében, egy olyan szabályozási koncepció kimunkálásában, mely lépést tud tartani a változó viszonyokkal. Felelős társadalomként a védekezéshez az is hozzátartozik, hogy átlátható és biztonságos környezetet teremtsünk a jogviszonyok szereplőinek.

Ahhoz, hogy megállapítsuk, a pandémia megfeleltethető-e a vis maior fogalmának és ezáltal eredményesen lehet-e rá hivatkozni a felelősség alóli mentesülés érdekében, érdemes áttekinteni az eltérő definíciókat.

1. AZ EURÓPAI UNIÓ FOGALOMMEGHATÁROZÁSA

Az Európai Unió Bírósága az Európai Bizottság kontra Olaszország ügyben² hivatkozik a 1150/2000 rendelet 17. cikk (2) bekezdésére, mely a vis maior fogalmát tartalmazza.³ Eszerint a vis maior „rendkívüli és

¹ AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-21-2-I-SZE-70 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² EU Bíróság C-334/08. sz. ítélete (2010.07.08.)

³ A Közösségek saját forrásainak rendszeréről szóló 94/728 határozat végrehajtásáról szóló 1150/2000 rendelet 17. cikk (2)

előreláthatatlan, az arra hivatkozón kívül álló körülményekre vonatkozik, amelyek következményeit a legnagyobb gondosság mellett sem lehet elkerülni. A vis maior fogalmát alkotó egyik elem az erre hivatkozni szándékozó személyen kívül álló esemény bekövetkezése, vagyis egy olyan tény megvalósulása, amely e személy beavatkozási szféráján kívül történik.”

A jogintézmény egészen a római jogig vezethető vissza, mely korban olyan ellenállhatatlan erőt értettek alatta, melynek az emberi gyengeség nem tud ellenállni.⁴ Az erőhatalom olyan károsító esemény, amelyről teljességgel bizonyos, hogy a vele szembeni védekezés eleve lehetetlen és eredménytelen (*casus cui resisti non potest*).⁵ Az egyes fordítások is az erő hatalmasságát tükrözik, mint amilyen az angol *act of God*, vagy a német *höhere Gewalt*, melyek isteni, vagy felsőbb erőként fordíthatók magyarra.⁶

Ide sorolhatók egyrészt a természeti katasztrófák (pl. földrengés, árvíz), valamint egyes társadalmi megmozdulások (pl. forradalmak, háborúk). A kor megítélése szerint a vis maiorért senki sem volt felelőssé tehető, kivéve, ha azt kifejezetten vállalta a szerződésben, vagy amennyiben az neki felróható okból következett be.⁷ E fogalommeghatározás párhuzamba állítható az EU hatályos definíciójával, mely szintén megköveteli az elkerülhetlenséget és azt, hogy a szerződésszegésszegő félnek ne legyen felróható a körülmény bekövetkezése, mely a vis maiorhoz – ezen keresztül pedig a szerződés megszegéséhez – vezetett.

2. KÜLFÖLDI KITEKINTÉS AZ ELMÉLETI MEGOLDÁSOK TÜKRÉBEN

Tekintsük át, hogy létezik-e egységes definíció, mely kiindulási alapot szolgáltathat.

Az angol jogban a vis maior nem tekintik elismert jogelvnek. Azonban, a bírósági eseteket vizsgálva megállapítható, hogy a puszta kellemetlenség, nehézség, a szerződés teljesítésével járó pénzügyi veszteség nem elégséges ahhoz, hogy a fél mentesüljön a szerződésszegés jogkövetkezményei alól.⁸

E körben kuriózumként megemlíteném a Dél-afrikai Köztársaság jogát, mely szintén angolszász precedensrendszeren alapul, ennek ellenére mégis megtalálható benne a vis maior terminusának alkalmazása. A vis maior Isten vagy ember cselekedete, amely előre nem látható és amelyet a szerződést megkötő felek nem tudnak kontrollálni, és amely objektíve lehetetlenné teszi az egyik vagy mindkét fél számára a kötelezettségek teljesítését.⁹

Az Egyesült Királyság bírósága egy 2020-as ügyben állapította meg, hogy a vis maior pusztán egy kifejezés, mely olyan események felsorolására szolgál, melyek meghatározott kritériumokkal rendelkeznek. A lista ad értelmet a kifejezésnek és nem fordítva.¹⁰

Amikor azt szeretnénk megállapítani, hogy egy adott ügy kapcsán vis maiornak tekinthetjük-e a Covid-19 okozta körülményeket, elsőként azt szükséges tisztáznunk, hogy pontosan mi is az a körülmény, mely a szerződésszegést okozta: maga a járvány, vagy a terjedésének akadályozására bevezetett hatósági intézkedések?

Emellett, ha megállapításra is kerül, hogy a koronavírus polgári jogi értelemben vis maiornak tekinthető, korántsem biztos az, hogy egy konkrét jogügylet kapcsán ténylegesen vis maior helyzetként kerülne megítélésre. Ezért is találó az a szentencia, mely szerint a magánjogban minden definíció veszélyes, mivel könnyen kiforgatható.¹¹

A francia jog már konkrét fogalommeghatározást rögzít, mely a polgári törvénykönyvben is szerepel, és lényegi hasonlóságot mutat a fentebb már kifejtett mentesüléshez szükséges hármasság konjunktív feltétellel.¹²

⁴ FÖLDI ANDRÁS, HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2012, 430.

⁵ BOÓC Ádám: Remarks on the effects of the coronavirus pandemic on the Hungarian contract law, <https://jog.tk.hu/blog/2020/04/remarks-on-the-effects-of-the-coronavirus-pandemic-hu> (letöltve: 2021.09.01.)

⁶ Uo.

⁷ FERENCZY BALÁZS: *Koronavírus: Mi a helyzet a vis maior, illetőleg MAC/MAE klauzulákkal a járványügyi veszélyhelyzet idején?*, <https://arsboni.hu/koronavirus-mi-a-helyzet-a-vis-maior-illetoleg-mac-mae-klauzulakkal-a-jarvanyugyi-veszelyhelyzet-idejen/> (letöltve: 2021.09.22.)

⁸ Aceris Law LLC: *COVID-19, Force Majeure and Arbitration*, <https://www.acerislaw.com/covid-19-force-majeure-and-arbitration/> (letöltve: 2021.09.12.)

⁹ KAHLE, G., WILSON, Y.: *Force majeure and contractual obligations (COVID-19)*, <https://www.financialinstitutionsnapshot.com/2020/03/force-majeure-and-contractual-obligations-covid-19/> (letöltve: 2021.09.22.)

¹⁰ *Sucden Middle-East vs. Yagci Denizcilik ve Ticaret Ltd Sirketi (The ‘Muammer Yagci’)*, 2020, 1 Lloyd’s Rep. 107, Queen’s Bench Division (Commercial Court)

¹¹ „Omnis definitio in iure civili periculosa est; parum est enim, ut non subverti posset”, *Digesta* (D50.17.202)

¹² Code Civil 1218. cikk

Fontos hozzátenni a francia meghatározáshoz, hogy amennyiben az akadály csupán ideiglenes, a kötelezettség teljesítése csak felfüggesztésre kerül, kivéve, ha az ennek eredményeként bekövetkező késedelem igazolja a szerződés felmondását. Ha azonban állandó, a szerződés törvény erejénél fogva megszűnik, és a felek mentesülnek folyamatos kötelezettségeik teljesítése alól (elsősorban akkor, ha nem vállalták szerződésben az körülmény kockázatának viselését, vagy ha korábban nem hívták fel őket a teljesítésre).¹³

Említést kell még tenni a francia Ptk.-ba újonnan beillesztett 1195. cikkről, mely lehetővé teszi a vis maiorra való hivatkozást, kivéve, ha van olyan kifejezett szerződéses rendelkezés, amely kizárja annak alkalmazását. Ha ugyanis

- I. a körülmények lényegesen megváltoztak;
- II. melyet a szerződés megkötésekor nem lehetett előre látni;
- III. amely a szerződés teljesítését túlzottan megterhelővé tenné, és
- IV. az erre hivatkozó fél szerződéses úton nem vállalta nehézségek kockázatának vállalását,¹⁴

a fél kérheti szerződéses partnerét a megállapodás újratárgyalására. Dogmatikai értelemben, mivel egy létező szerződésről van szó, ez a szerződés módosítását eredményezi. Az újratárgyalási időszak alatt azonban a feleknek továbbra is eleget kell tenniük szerződésben vállalt kötelezettségeiknek.¹⁵ Amennyiben az újratárgyalás sikertelen, a felek dönthetnek úgy, hogy felmondják a szerződést, vagy azt felülvizsgálat érdekében bíró/választottbíró elé utalják.

Érdeemes foglalkozni a kínai jog megítélésével, ugyanis az ottani bíróságok kifejezetten sokat foglalkoztak e kérdés tárgyalásával. A kialakult gyakorlat vis maiornak tekint minden olyan objektív körülményt, mely előre nem látható, elkerülhetetlen és leküzdhetetlen, és amely részben vagy egészben mentesíti az érintett felet a felelősség alól, feltéve, hogy észszerű időn belül a másik felet értesíti és bizonyítékot szolgáltat a körülményről.¹⁶ A három konjunktív feltételt, melyet a magyar, valamint a francia jog is ismer, itt is felfedezhetjük. Követelmény továbbá az értesítési kötelezettség is, melynek megfelelő időn belül kell megtörténnie. Ennek megítélése a bírói mérlegelésen múlik, fontos hozzá ismerni az eset összes körülményeit.

Végezetül, az angol joghoz hasonlóan, bár a Ptk. (BGB)¹⁷ és a közúti közlekedésről szóló törvény¹⁸ is említést tesz róla, ugyanakkor nincs definitíve meghatározva az elemi csapás fogalma Németországban sem.

3. A HAZAI DEFINÍCIÓ ISMERTETÉSE, PROBLEMATIKÁJA

Törvényi definíció hiányában, hazánkban a bírói gyakorlat munkálta ki a vis maior fogalmát. A Kúria egy eseti döntése szerint a vis maior olyan mértékű és a felek ellenőrzési körén kívül eső ellenálthatatlan erőt jelent, melyet senki sem tud elhárítani.¹⁹ A körébe tartozó események az érvényesen létrejött szerződés teljesítését nem csupán megnehezítik, hanem emberi erővel el nem hárítható módon lehetetlenné teszik.²⁰ Ennek értelmében a már megkötött szerződések vonatkozásában a Covid-19-világjárvány megjelenése vis maiornak minősül. Az eredményeként meghozott védelmi intézkedések hatásait és így ezek vis maior létét minden egyes szerződésnél külön-külön vizsgálni kell.

Az Magyar Kereskedelmi és Iparkamara szabályzata is meghatározza a vis maior fogalmát: „vis maior teljesítés-gátló oknak minősül a szerződés megkötése után felmerülő, rendkívüli, kivételes jellegű és előre nem látható, elháríthatatlan, a feleknek fel nem róható, általuk nem kalkulálható, nem ellenőrizhető azon külső körülmények és események, amelyek nem tartoznak a vis maior-ra hivatkozó fél rendes üzleti kockázatának körébe.” A szabályzat példálózó felsorolása²¹ részbeni átfedést mutat a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (ICC) példáival, ugyanakkor a járvány kifejezetten nem szerepel benne. Ennek ellenére, az utólagos

¹³ Code Civil 1351. cikk

¹⁴ Code Civil 1195. cikk

¹⁵ Aceris Law LLC: *i.m.*

¹⁶ The Law of the People's Republic of China 117-118. cikk

¹⁷ Bürgerliches Gesetzbuch 206. és 701. §§

¹⁸ Straßenverkehrsgesetz 7. §

¹⁹ BH2014.147.

²⁰ *Mi az a vis maior és mikor lehet rá hivatkozni?*, <https://forbes.hu/uzlet/mi-az-a-vis-maior-es-mikor-lehet-ra-hivatkozni/> (letöltve: 2021.10.17.)

²¹ MKIK Vis Maior Szabályzata

jogszabályváltozás kategóriájába beletartozhatnak azok a kormányrendeletek, egyéb jogszabályok, melyek a járványhelyzetre tekintettel kerültek elfogadásra és léptek a szerződés megkötését követően hatálya.

4. DE LEGE FERENDA JAVASLAT

Két oldalról érdemes a szabályozási javaslatot megközelíteni: az egyik a jogászi hivatás (ide értve a jogalkotó/jogalkalmazó szerveket), a másik pedig a szerződő partnerek köre.

4.1. Megoldási javaslatok a jogászi hivatás oldaláról

A Ptk.-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint a járvány vis maiornak minősül, melyet a jogi szakirodalom is alátámaszt. Azonban a definíciós problémák elkerülése érdekében érdemes volna a Kúria által kidolgozott definíciót a Ptk.-ban is rögzíteni. Mivel a diszpozitivitás főszabályát a Ptk. rögzíti a legtöbb szerződés esetében, ezért a szerződésekben a Ptk. rendelkezéseitől a felek egyező akarattal eltérhetnek.

Ennek ellenére, a diszpozitivitás alól van néhány kivétel, mely az eltérést kifejezetten tiltja (ilyenek minősülnek a fogyasztói szerződések, az ÁSZF-re vonatkozó szabályok, a legtöbb társasági jogi szabály), az adott rendelkezéstől való eltérés semmisségének deklarálásával. A fogalmak sem engednek eltérést, így abban az esetben, ha a vis maior is egzakt módon definiálva volna a Ptk.-ban, akkor bár a felek enyhébb rendelkezéseket is megállapíthatnának, de magát a definíciót nem határozhatnák meg másképp.

Ennek előnye volna, hogy egyrészt tehermentesítené a bíróságokat az alól, hogy esetről-esetre kelljen eldönteniük, hogy az adott körülmény vis maiornak minősül-e, másrészt jogbiztonságot, előreláthatóságot és kiszámíthatóságot eredményezne. Továbbá, a felek sokkal megfontoltabban kötnék meg a jövőre vonatkozó szerződéseiket.

A másik kérdés az időbeliség, melyet szintén érdemes volna kodifikálni. Ha a felek a Covid-19 kitörését követően kötöttek szerződést, úgy gondolom, hogy a vis maiorra való hivatkozás nem állja meg a helyét, hiszen számolniuk kellett volna *reasonable man*-ként azzal, hogy esetleg olyan korlátozó hatósági intézkedések születnek, melyek megnehezítik, vagy ellehetetlenítik a teljesítést.

A Covid-19 kitörése előtt kötött szerződések vonatkozásában akkor fogadnám el a vis maior hivatkozást, ha fennáll közvetlen ok-okozati összefüggés a szerződés hibás teljesítése és a körülmény között (ami adott esetben lehet maga a járvány, vagy a megfékezése érdekében tett hatósági intézkedések).

E körben jelentősége van annak is, hogy a WHO mikor hirdette ki a szükséghelyzetet és nyilvánította a Covid-19-járványt pandémiának. Mivel a járvány megjelenésének időpontja más és más volt az egyes földrészek, országok esetében, így eseti megítélés alá esik az, hogy egy adott időpontban adott szerződő partnereknek adott piacon, iparágban mivel kellett számolniuk. Ez megnehezíti a szabályozás egységesítését is, hiszen mindenképpen meg kell határozni egy időpontot, mely vízvonalnak tekintendő.

A fentiek gyakorlati megvalósítását az alábbi szakasz Ptk.-ba integrálásával képzelem el:

(1) Vis maiornak az a természeti vagy emberi eredetű ellenállhatatlan erő (továbbiakban: körülmény) minősül, amely abszolút jellegű, azaz az emberek számára elérhető eszközökkel nem hárítható el.

(2) Nem mentesülhet a felelősség alól a szerződésszegő fél

a) ha nem állapítható meg közvetlen ok-okozati összefüggés a szerződésszegés és a hivatkozott vis maior körülmény között;

b) nem tett meg minden tőle telhetőt a kármegelőzés és kárenyhítés érdekében;

c) nem értesítette a másik felet haladéktalanul a vis maior körülmény felmerüléséről.

(3) Amennyiben a vis maior körülmény a szerződését megelőzően merült fel, nem mentesülhet a szerződésszegő fél a felelősség alól, kivéve, ha a körülményről való tudomásszerzés nem volt általában elvárható.

4.2. A szerződő felek felelősségének ösztönzése

A szerződő felek esetén nagyon fontos, hogy körültekintően kössenek szerződést, alaposan mérlegelve a fennálló körülményeket. Emellett lényeges az is, hogy kárenyhítés, kárelhárítás hiányában – ahogy azt az eddigi bírósági gyakorlat is mutatja – a vis maior, mint mentesülési feltétel ne állja meg a helyét.

Lehetőség van ún. vis maior klauzula beépítésére a szerződésbe. Bár a Ptk. módosításával a definíciós problémák letisztázására nem volna szükség, ennek ellenére egy fehér-, és feketelista elkészítését javaslom. A

feketelista azokat a körülményeket tartalmazná, mely esetén a felek nem mentesülhetnek a felelősség alól szerződészegésük esetén. A fehérlista viszont néhány olyan körülményt sorolna fel, melyek további vizsgálat nélkül is mentesülést eredményeznének (ilyen lehet például a karantén elrendelése a féllel szemben).²²

Emellett, rögzítenék néhány hasznos tanácsot, melyek a hazai gyakorlat áttekintése során merültek fel.

Első lépésben érdemes azonosítani a stratégiai partnereket, majd megvizsgálni azt, hogy a velük kötött szerződésekben szerepelnek-e a már említett vis maior klauzulák (vagy ehhez hasonló rendelkezések). Ezért is fontos az, hogy a vállalatok különös figyelmet fordítsanak a partnerekkel való kommunikációra, valamint ennek írásbeli dokumentálására.

Fontosnak tartom kiemelni, hogy az egyik kiindulópontnak az tekinthető, hogy a járvány és a járványügyi rendelkezések olyan általános társadalmi hatással járnak, melyek nem voltak szerződés megkötésekor előre láthatók, és melynek következményeit mindenkinek viselnie kell. Ha a szerződést azt követően kötötték, hogy a járvány elterjedésével számolni kellett, akkor az előreláthatóság más megítélés alá esik.

Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy a szerződéses jogviszonyra gyakorolt hatás vizsgálata során érdemes különbséget tenni a járvány (jogi) ténye és a járványügyi rendelkezések (jogi) ténye között, és mind a kettőnek a hatását külön kérdésként vizsgálni, még akkor is, ha ez az adott jogviszony esetében összemósodik, vagy azonos eredményre vezet.

Kiemelt jelentősége van az értesítési kötelezettségnek is, amit egyúttal a Ptk. is előírna. Nagyon fontos, hogy az értesítés kézhezvételét követően első lépésként történjen meg az értesítés minősítése, tehát annak meghatározására, hogy mire is hivatkozik a szerződéses partner. Kiemelendő, hogy a késedelem (egy bizonyos ideig) okszerűen nem okozza a szerződés megszűnését (tehát nem ad alapot felmondásra), míg a teljesítés lehetetlenné válása (ha igazolt), igen.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Bár a meghatározás viszonylag egyszerűnek mutatkozik, ennek ellenére rugalmasan értelmezhető, ezáltal a felelősséget a jogalkalmazóra hárítva.

Prognosztizálható, hogy a Covid-19 csak egy a sok járvány közül, mellyel a közeljövőben számolnunk kell. A társadalmi és egészségügyi kihívások szaporodni fognak, mely egy eltérő jogi szabályozást és kikristályosodott előretételeket igényel. Ahogy lassan a járvány is életünk részét képezi, szükséges alkalmazkodnunk a kihívásaihoz, felkészülve a váratlan eseményekre.

A vészhelyzeti reagálások és a kormányrendeleti intézkedések (bár hatályukat veszítik a veszélyhelyzet megszűnésével), ugyanakkor egyes rendelkezéseik kétségkívül átültetésre kerülnek majd a jogrendszerbe, annak permanens részévé válva. Elengedhetetlen az alapos mérlegelés és vizsgálat, hogy a leginkább alkalmazható megoldások kerüljenek be a jogszabályokba.

Természetesen ennek ellenére a bíróságokra hárulna a feladat, hogy eldöntsék, hogy az adott körülmény megfelel-e a feltételeknek, ugyanakkor a fogalom Ptk.-ba emelésével és az időbeliségre vonatkozó rendelkezés törvénybe foglalásával valamilyen szinten megvalósulhatna a tehermentesítés.

FORRÁSJEGYZÉK

- [1.] A Községek saját forrásainak rendszeréről szóló 94/728 határozat végrehajtásáról szóló 1150/2000 rendelet
- [2.] Aceris Law LLC: COVID-19, *Force Majeure and Arbitration*, <https://www.acerislaw.com/covid-19-force-majeure-and-arbitration/> (letöltve: 2021.09.12.)
- [3.] BH2014.147.
- [4.] BOÓC ÁDÁM: *Remarks on the effects of the coronavirus pandemic on the Hungarian contract law*, <https://jog.tk.hu/blog/2020/04/remarks-on-the-effects-of-the-coronavirus-pandemic-hu> (letöltve: 2021.09.01.)
- [5.] Bürgerliches Gesetzbuch (1896)

²² SZABÓ ZSUZSANNA: *Semmit sem érnek a vis maior klauzulák - így védheti be magát a Covid hatásával szemben*, <https://www.napi.hu/magyar-vallalatok/szerzodes-kereskedelem-vis-maior-jarvany-covid-jalsovsky.715415.html> (letöltve: 2021.10.06.)

- [6.] Code Civil (1804)
- [7.] Digesta
- [8.] EU Bíróság C-334/08. sz. ítélete (2010.07.08.)
- [9.] FERENCZY BALÁZS: *Koronavírus: Mi a helyzet a vis maior, illetőleg MAC/MAE klauzulákkal a járványügyi veszélyhelyzet idején?*, <https://arsboni.hu/koronavirus-mi-a-helyzet-a-vis-maior-illetoleg-mac-mae-klauzulakkal-a-jarvanyugyi-veszelyhelyzet-idejen/> (letöltve: 2021.09.22.)
- [10.] FÖLDI ANDRÁS, HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*, Budapest, 2012.
- [11.] KAHLE, G., WILSON, Y.: *Force majeure and contractual obligations* (COVID-19), <https://www.financialinstitutionslegalsnapshot.com/2020/03/force-majeure-and-contractual-obligations-covid-19/> (letöltve: 2021.09.22.)
- [12.] *Mi az a vis maior és mikor lehet rá hivatkozni?*, <https://forbes.hu/uzlet/mi-az-a-vis-maior-es-mikor-lehet-ra-hivatkozni/> (letöltve: 2021.10.17.)
- [13.] MKIK Vis Maior Szabályzata
- [14.] Straßenverkehrsgesetz (1958)
- [15.] *Sucden Middle-East vs. Yagci Denizcilik ve Ticaret Ltd Sirketi* (The ‘Muammer Yagci’), 2020, 1 Lloyd’s Rep. 107, Queen’s Bench Division (Commercial Court)
- [16.] SZABÓ ZSUZSANNA: *Semmit sem érnek a vis maior klauzulák - így védheti be magát a Covid hatásával szemben*, <https://www.napi.hu/magyar-vallalatok/szerzodes-kereskedelem-vis-maior-jarvany-covid-jalsovsky.715415.html> (letöltve: 2021.10.06.)
- [17.] The Law of the People’s Republic of China